

Van toen en nu en straks

De studie van de Middelnederlandse letterkunde

FRITS VAN OOSTROM

Niet zoveel anders dan het verhaal van de literatuur zelf, is de geschiedenis der literatuurgeschiedenis er meer een van personen dan processen. Typerend is dat de roepnaam van de grote Nederlandse literatuurgeschiedenissen, ongeacht hun statueske titels, in de wandelgangen luidt naar hun auteurs: Kalff, Te Winkel, Knувelder. En waarvan is het belangwekkende literairhistorische werk van, pakweg, Heeroma en Strengholt anders een afspiegeling dan van de singuliere wijze waarop deze twee geleerden in het vak en in het leven stonden? In de twee eeuwen dat dit vak bestaat, hebben honderden markante individuen een wezenlijke bijdrage aan het verloop ervan geleverd, en in het te verhopene *Biografisch woordenboek der neerlandistiek* verdienen ze allemaal hun eigen plaats. Binnen kader en bestek van deze bijdrage evenwel, zal het primair gaan over personen die op een of andere wijze exponenten zijn van iets meer algemeen, en die etappes verpersoonlijken in een globale ontwikkelingsgang zoals die zich vandaag de dag laat aanzien. Het zal dus vooral gaan over personen als de dragers van tendensen in dit vakgebied.

De twee eeuwen tussen Siegenbeek en ons beschouwend, kan als de overkoepelende hoofdtendens iets worden aangewezen wat door geen van al die dragers nu speciaal beoogd is, maar wat zich niettemin onstuitbaar heeft doorgezet: de voortschrijdende specialisering. Terwijl Matthias de Vries, aartsvader van de neerlandici algader, de hele neerlandistiek (en nog veel meer) zijn vakgebied mocht noemen, splitste zich al in zijn tijd het eerste zelfstandige hoogleraarschap in de Nederlandse letterkunde af. Na enkele decennia volgde een nieuwe celdeling, en sedertdien had elk zichzelf respecterend instituut voor neerlandistiek ten minste een hoogleraar voor de oudere en een voor de moderne letterkunde. Binnen de oudere letterkunde was de situatie weldra zo, dat liefst een verdere, periodegewijze differentiatie in de leerstoelen werd doorgevoerd – of op zijn minst werd het gemeengoed dat elke zittende ordinarius formeel dan wel verantwoordelijk was van *Hebban olla vogala* tot aan de echte Romantiek, maar zelf hooguit verstand had van hetzij de Middeleeuwen, hetzij de Renaissance of – in een enkel geval – de Achttiende eeuw. En als er geen zwaarwegende bestuurlijke tegenkrachten waren die dit verhinderden – met ruim geformuleerde leeropdrachten is het immers makkelijker schuiven en bezuinigen – dan zou er vakinhoudelijk de volste reden zijn om bijvoorbeeld de leeropdracht van ondergetekende te actualiseren tot zoiets potsierlijks als “De Nederlandse letterkunde van de twaalfde tot en met de veertiende eeuw, behalve de mystiek en het toneel”. Wees er maar trots op.

Het onontkoombare proces van hyperspecialisering laat zich ook aflezen aan publikaties. Wijdde in 1884 G. Kalff zijn meesterlijke dissertatie nog aan *Het lied in de middeleeuwen*, heden ten dage zou het al een tour de force zijn als een proefschrift alle 147 liederen in Gruuthuse bestreek, en heeft in de praktijk een promovendus de handen vol aan de 16 Lundse strofen. Hoewel het eerbiedwaardige *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* dapper koers houdt – en met uitzondering van de echt moderne taal en literatuur het ganse vak nog binnenboord probeert te houden – loopt aan het front der vaktijdschriften de evolutie toch van *Nieuwe taalgids*, via *Nederlandse letterkunde* naar *Queeste*. En wat de alomvattende literatuurgeschiedenis betreft, resteerde na het soms nogal gebrekkige compilatiewerk van Knuvelder alleen nog maar de logische consequentie van *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*: één hoofdredacteur met zeven hulpsinterklazen en meer dan tachtig pakjespieten. Geen wonder dat een zak vol “genummerde scherven” (Kees Fens) ons deel werd.

In wisselwerking met de superspecialisatie staat de exponentiële groei van onze vakliteratuur. Op het terrein der medioneerlandistiek telt de bibliografie van Petit voor de periode tot aan 1888 net iets meer dan duizend titels en voor de periode 1888-1910 ruim 1800; terwijl de cijfers van de BNTL sedert 1960 (het tussenliggende tijdvak is bibliografisch veel te slecht ontsloten om ons aan vergelijking te kunnen wagen) voor opeenvolgende delen in de rubriek medioneerlandistiek heel duidelijke taal spreken: van omstreeks 90 per jaar tot 1975, naar ca. 160 's jaars in de tien jaar daarna, naar meer dan tweehonderd per jaar tot 1993, en in dat laatste jaar 390... Verschenen er vroeger hooguit vijf medioneerlandistische proefschriften per jaar (en meestal minder), thans gaan we jaarlijks naar de twintig. Overigens: voor men hierom over overproduktie klaagt en indamming van publikatiedrift bepleit, realisere men zich dat verhoudingsgewijs het aandeel van de geesteswetenschappen in het totale wetenschappelijke bedrijf sinds het begin van deze eeuw alleen maar is teruggelopen. Vormden gedurende de eerste vijftien jaar de 67 toen verdedigde mediëvistische dissertaties bijna vijf procent van het totaal aan proefschriften in Nederland, de 237 van de afgelopen vijftien jaar maken nog maar anderhalf procent van het geheel uit. Wie dus over oververhitting van de (medio)neerlandistiek klaagt, moet ook het vulkanisme van andere vakwetenschappen willen zien.

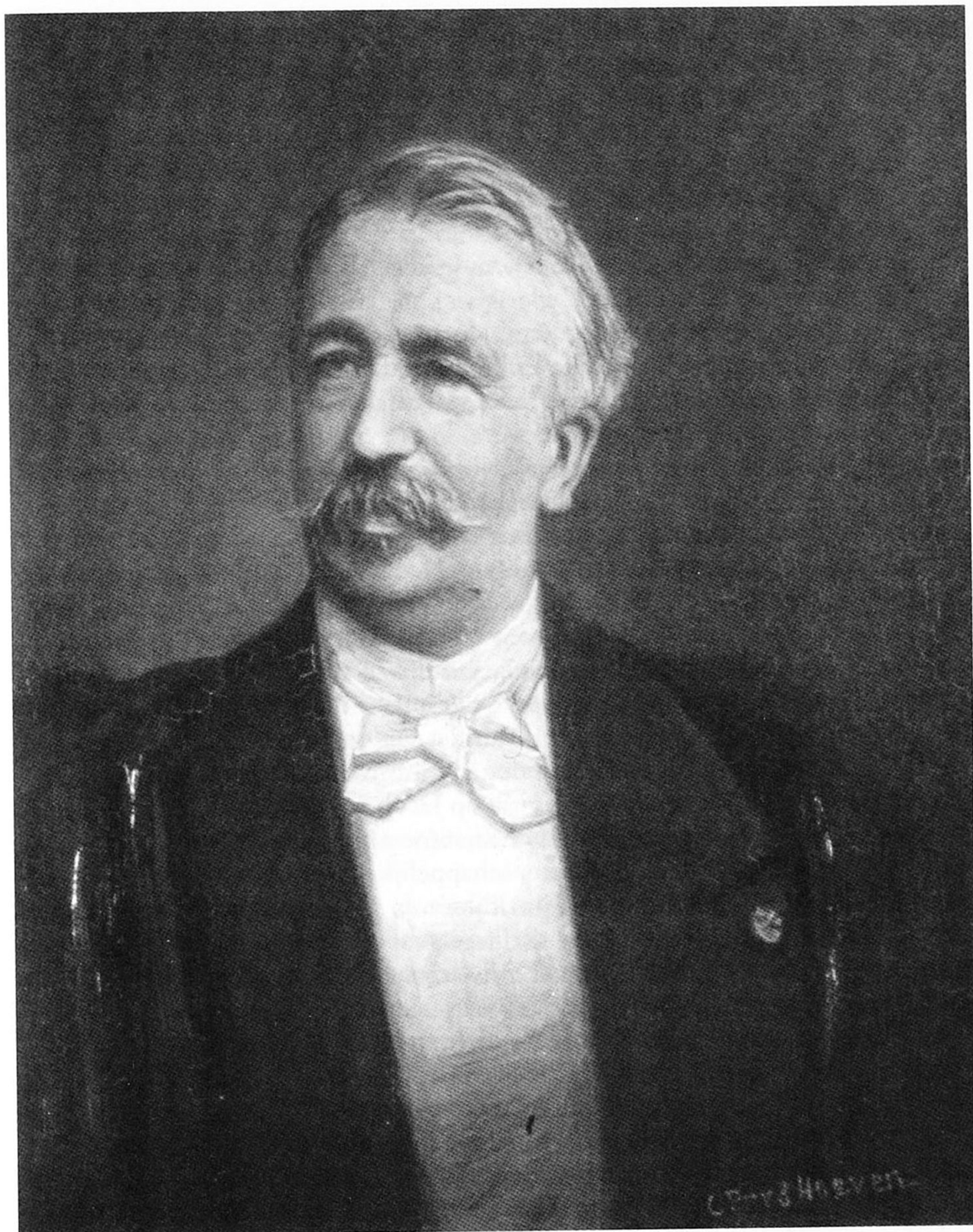
Een onverbeterlijke optimist zou zelfs staande kunnen houden dat pas de recente explosie van vakliteratuur ons vak als wetenschap volwassen heeft gemaakt. Wat in, pakweg, de scheikunde al enkele decennia een geaccepteerde praktijk is, geldt eindelijk ook bij ons: geen mens kan bijsloffen en overzien wat er allemaal verschijnt. Het zal ook aan dit stuk te merken zijn, dat helemaal bepaald wordt door het perspectief van schrijver dezes. En ook laat zich het eeuwige te laat van de historicus nadrukkelijk gelden, in die zin dat het verre verleden tekort zal komen in verhouding tot het heden (en, in dit bijzondere geval, ook zelfs de toekomst). Dit blijkt alleen al uit het feit dat ons geschiedverhaal niet aanvangt bij de tijd van Siegenbeek, maar bij W.J.A. Jonckbloet, de eerste volwaardige hoogleraar op het vakgebied der Nederlandse letterkundige geschiedenis. En wat voor een.

Het spoor van Jonckbloet

Zoals dat hoort bij negentiende-eeuws aartsvaderlijke professoren, associëren wij de naam van Jonckbloet met het prototypische portret van de bejaarde schriftgeleerde met de volle grijze baard. Maar reeds de meest bekende afbeelding van hem – het hierbij afgebeelde schilderij in de collectie van het Leidse Universiteitsmuseum – toont een andere aanblik: die van een fiere man vol vuur, een strijder op en top die haast lijkt weggelopen uit de ridderromans die Jonckbloets favoriete genre vormden. En bovendien leert Jonckbloets bibliografie dat deze grondlegger der wetenschap zijn fundamentele werk juist al heel jong verrichtte.

Willem Jozef Andries Jonckbloet (1817-1885) was nog maar 30 jaar oud toen hij in *De gids* een artikel publiceerde dat in de medioneerlandistiek klassiek zou worden. Het was, zoals wel vaker met vernieuwingen, een felle polemiek met wat hij zag als achterhaalde opvattingen. Het mikpunt was het *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letteren* van de Groningse hoogleraar in de “Hollandse letterkunde en welsprekendheid” Barthold Henrik Lulofs, die het had bestaan om zijn geschiedverhaal der Nederlandse letterkunde bij Jacob van Maerlant te beginnen. Hoe logisch dit mocht lijken waar het toch de man betrof die door zijn navolgers als *vader der Dietse dichteren algader* was bestempeld, volgens Jonckbloet was dit radicaal verkeerd. Veeleer zag hij het zo, dat Maerlant hooguit pionier mocht heten van een nieuwe, en poëtisch allerminst profijtelijke, fase in een literatuurgeschiedenis die reeds een grote bloeitijd in een vorig tijdvak had gekend. “Eens en voor altijd dus: neen, onze letterkunde vangt niet aan met de helft der dertiende eeuw; het is van dien tijd, dat haar *verval* dagteekent. Van 1150 tot 1270 heeft eene dichterlijke school gebloeid, rijk aan verbeelding, heerschende over eene zoetvloeiende, kernachtige taal, die in epischen of lyrischen vorm zich de heerlijkste monumenten gesticht heeft bij wie niet vooringegenomen of anderszins onbevoegd wil oordelen”.

De verbeeldingsrijke schoonheid en de poëzie waarop Jonckbloet hier doelt, zag hij vooral verwerkelijkt in Middelnederlandse epiek: een genre dat dan weliswaar voor een belangrijk deel in stukken en brokken, en dus zwaar gehavend, tot ons was gekomen, maar dat bij Jonckbloets nadere inventarisatie en beschouwing kleur kreeg als de Nederlandse variant van het majestueuze genre van de middeleeuwse ridderroman, de rijke verhalencultuur rondom met name Karel de Grote en koning Arthur en zijn Tafelronde. In Jonckbloets driedelige *Geschiedenis der middennederlandschen dichtkunst*, gepubliceerd in de jaren 1851-1855 en voor driekwart aan ridderromans gewijd, kreeg deze visie haar eerste synthese. Eenmaal benoemd in Leiden – na een Gronings professoraat gevolgd door een kamerlidmaatschap – op de nieuwe leerstoel voor ‘De geschiedenis der Nederlandsche letterkunde en hare kritiek’ bouwde Jonckbloet zijn visie zelfs uit tot een complete literatuurgeschiedenis, die tijdens zijn leven in vier opeenvolgende drukken werd herzien en aangepast aan de recente stand van de toen snel voortschrijdende wetenschap. Men mag waarachtig zeggen dat de eerste hoogleeraar in de Nederlandse letterkunde deed wat men van zo iemand mocht verhoopen.

Afb. 1 Willem Jozef Andries Jonckbloet (1817-1885). Schilderij uit de collectie van het Academisch Historisch Museum van de Rijksuniversiteit Leiden.

Waarschijnlijk lag de voornaamste verdienste van Jonckbloet hierin, dat hij de Nederlandse literatuurgeschiedenis aansluiting verschafte bij de grote Europese traditie zoals die voor de Middeleeuwen met name in het Frans getoonzet was. En ook op het methodische vlak plaatste Jonckbloet de letterkundige neerlandistiek op de internationale kaart. Hier gaf Duitsland de toon aan, waar reuzen

zoals Gervinus en Jakob Grimm een standaard van geesteswetenschap en filologie in ruimste zin des woords gevestigd hadden die voor Jonckbloets werk bepalend was. En ofschoon hij de niet erg sympathieke neiging had om alles wat aan hem voorafging geringschattend af te doen, en voor de studie van de vroegste fase van de Nederlandse literatuurgeschiedenis met name ook de rol van Jan Frans Willems en zijn Vlaamse Beweging zeer belangrijk is geweest, heeft Jonckbloet toch wel recht op de lof die hij in 1859 zichzelf en zijn taalkundige wapenbroeder Matthias de Vries toezwaaide in een open brief aan laatstgenoemde: "Het [terrein van het Middelnederlands] heeft sedert wij het tamelijk braak vonden nog al eenige verandering, en ik durf zeggen verbetering ondergaan. De liefhebberij is in wetenschappelijke studie veranderd".

Intussen oogstte Jonckbloet met zijn wetenschappelijke pionierswerk heus niet overal applaus. In de geleerde wereld was er bijvoorbeeld Johannes van Vloten die met Jonckbloet polemiseerde op een wijze waarvoor het woord vete niet te sterk gekozen is. Op de achtergrond hiervan speelde zeker enige broodnijd mee van een man die zich sinds jaar en dag met geen geringer vuur beijverde voor de ontdekking van de vroegste Nederlandse literatuurgeschiedenis, maar die bij het geleerde (Leidse) establishment geen voet aan de grond kreeg. Maar hoezeer Van Vloten ook externe motieven kunnen worden aangewreven – waarin men hem trouwens ook wel enigermate kan volgen – het neemt niet weg dat zijn kritiek op Jonckbloet inhoudelijk gesproken soms zeer terzake is, zoals ten aanzien van diens onderschatting van het middeleeuwse proza, miskennis van didactiek en geestelijke letterkunde ten gunste van de glorie van de ridderroman, en een tamelijk verwrongen visie op Jacob van Maerlant.

Maar van breder belang, zelfs tot op heden toe nog wel, is de kritiek die Jonckbloet incasseerde uit de buiten-wetenschappelijke hoek. Hiervan was Busken Huet de ongeëvenaarde tolk, die Jonckbloet en zijn literatuurgeschiedenis op sardonische wijze in de hoek van ziellose schoolmeesterij zette. "Doorgaans woont gij in deze *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* de openbare zamenkomst eener geleerde Debating-Society onder het voorzitterschap van Dr. Jonckbloet bij. De bekwame president verleent aan oudere en jongere medegeleerden beurtelings het woord. Hebben al de anderen uitgepraat, dan geeft hij zijne persoonlijke meening ten beste, en vat in notulenstijl, met vermelding van ieders aandeel in de gewonnen slotsom, het gesprokene omstandig zamen. [...] Vroeger dacht hij er dus over; thans doet hij het zoo. Dr. A. sloeg indertijd den bal deerlijk mis. Nuttige lichten werden sedert opgestoken door Dr. B. Er is reden om te gelooven dat een volgend geslacht zich zal nederleggen bij de uitkomst onlangs verkregen door Dr. C. Gij, onderwijl, zit op heete kolen en roept om la pièce!"

Klaarblijkelijk werd wat voor Jonckbloet de ziel was van de dynamische wetenschappelijke discussie, hem door Huet allesbehalve in dank afgenomen. We zien hierin iets doorbreken dat tot op heden bij de letterkundige neerlandistiek een flinke rol speelt: het spanningsveld tussen literaire kritiek, die roept om pittige, markante uitspraken over teksten die er meer dan andere toe doen, en academische wetenschap, die graag uitvoerig oog toont voor de kleinste resten en

soms juist in de analyse van het ogenschijnlijk onbeduidende zijn taak ziet. Aldus bezien heeft Jonckbloet met zijn zelfbewuste ijveren voor wetenschappelijke neerlandistiek, dit specialisme naast een universitair profiel tevens een erfvijand bezorgd.

Maar hoeveel ook de culturele courantiërs sinds Busken Huet hebben geklaagd, de traditie van academische benadering van oude Nederlandse literatuur heeft sedert Jonckbloet stevig doorgewerkt. Met recht beschouwen Jonckbloets naneven nog anderhalve eeuw nadat de *Geschiedenis der midden-nederlandschen dichtkunst* verscheen, de periode van de tweede helft der negentiende eeuw als pionier- en gloriëtijd van dit vakgebied: een tijdperk waarin bijna in elke nieuwe aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* (redactie, uiteraard: Matthias de Vries) belangrijke "nieuwe" oude Nederlandse letterkunde aan de vergetelheid ontrukkt werd. In zeker zin zou men de tweede, volrijpe druk van de *Ontwikkelingsgang* van Jan te Winkel (1922) als de summa en apotheose van dit pioniertijdperk kunnen beschouwen. Een vergelijking van Te Winkels literatuurgeschiedenis met die van Jonckbloet, en helemaal de boeken zoals Lulofs en consorten ze nog hadden geschreven, toont indrukwekkend aan welk een formidabele vooruitgang in de tussenliggende tijd in wetenschappelijke zin geboekt was. Er was een compleet patrimonium in kaart gebracht aan teksten die in dikwijls monumentale edities hoogstaand waren uitgegeven, en die in Jan te Winkels alomvattende geschiedverhaal hun literairhistorische plaats gewezen kregen.

Het tijdvak 1920-1970

Het lijkt alsof het vak na deze gloriëtijd enigszins onthand geraakt is. De groei en bloei die in de tweede helft der negentiende eeuw zo indrukwekkend waren, zetten tussen de twee wereldoorlogen niet door. Naast enige begrijpelijke verlegenheid – wat leek er nog te zeggen na het massieve feitenpakhuis van Te Winkel? – lijkt hierbij iets fundamenteels aan de hand, in die zin dat binnen de universitaire neerlandistiek nu de moderne letterkunde nadrukkelijk de aandacht vroeg. Hier was Albert Verwey de grote man, de roerganger van Tachtig die in Leiden professor was geworden, en die het als zijn taak zag om ook academische aandacht op te eisen en te kweken voor moderne literatuur. En ofschoon Verwey historische belangstelling niet vreemd was, is het toch tekenend dat hij in zijn normstellende bloemlezing van de honderd beste Nederlandse gedichten, slechts één vers uit de Middeleeuwen opnam (overigens wel met meesterhand gekozen: een stukje uit de zeer bijzondere eerste Gruuthuse-allegorie). Misschien is het ook significant dat twee uiterst belangrijke medioneerlandistische proefschriften uit deze tijd, van respectievelijk Maartje Draak over de *Roman van Walewein* en C.C. de Bruin over de Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament, geschreven werden door geleerden die nadien leerstoelen buiten de neerlandistiek zouden bekleden, in casu op het terrein der keltologie en theologie. En ook al verrichtte tezelfdertijd in Utrecht de neerlandistische alleskunner

Afb. 2 Jozef van Mierlo s.j. (1878-1958) in zijn werkkamer in het Onze-Lieve-Vrouwcollege te Antwerpen, november 1948. Foto De Standaard, Paul van den Abeele, afgeb. naar Literatuur 1989, p. 348.

C.G.N. de Vooy's ook voor de Middeleeuwen grensverleggend werk, het lijkt symbolisch voor een tijd waarin de neerlandistiek de Middelnederlandse letterkunde even uit het oog en uit het hart liet gaan.

Dat is te zeggen: in Noord-Nederland, want laten we niet vergeten dat zich juist in deze periode in Vlaanderen de misschien wel grootste kenner ooit der Middelnederlandse letterkunde ontpopte, in de ontzagwekkende persoon van Jozef van Mierlo. Onder de Vlaamse medioneerlandici van latere generaties is zijn wetenschappelijke nagedachtenis ten minste ambivalent geworden, en wordt hij om zijn doorgedreven chauvinisme nogal eens gelaakt. En inderdaad: Van Mierlo's leerstuk dat zo menig Middelnederlands ridderverhaal, waaronder zelfs het *Roelantslied*, niet een vertaling uit het Frans was maar dat de Franse letterkunde op de Vlaamse leunde, was als complete omkering van waarden allesbehalve een vooruitgang. Maar hoeveel theorieën van Van Mierlo inmiddels ook als achterhaald te boek mogen staan, het blijft zijn onvervreembare verdienste dat hij – natuurlijk niet in de laatste plaats vanuit zijn bezieling als priester-jezuïet – het toch wat weinig of zelfs anti-clericale beeld dat in Noord-Nederland omtrent de Middeleeuwen opgeld deed, fundamenteel herzag. Zo was hij absoluut de eerste die de grootheid van Hadewijch inzag, zoals hij ook voor Ruusbroec baanbrekend werk verrichtte. Maar ook over Maerlant publiceerde Van Mierlo beeldbepalende studies, evenals over de *Elckerlijc* en het dierenepos in de Nederlanden. In feite is er tussen Veldeke en Anna Bijns bijna geen auteur of tekst van

enige importantie te noemen, of Van Mierlo wijdde er een of meer van zijn vele honderden publikaties aan (met daarenboven 1059 bijdragen aan *De katholieke encyclopedie*).

Is Van Mierlo voor neerlandici-mediëvisten van de latere generaties een verbijsterende omnivoor, vanuit zijn eigen tijd bezien was hij veeleer een exponent van het voortschrijdende specialistendom. De institutionalisering daarvan kreeg op het niveau der literatuurgeschiedenis gestalte in de bekende grote blauwe banden onder de hoofdredactie van F. Baur – waarin, natuurlijk, J. van Mierlo voor de Middeleeuwen tekende. (Het verhaal gaat dat hij naar de eerste bijeenkomst der redactie al een persklaar manuscript meebracht). Geprojecteerd werden tien gezaghebbende delen, in vlot tempo te verschijnen vanaf 1939. Uiteindelijk zagen slechts acht delen het licht, zeer wisselend van kwaliteit, waarvan het laatste pas in 1988. De fier vertrokken trein liep aldus danig vast; vele handen maken zwaar werk, zo lijkt het soms.

In de jaren tussen omstreeks 1925 en 1955 lijkt Van Mierlo voor de studie van de Middelnederlandse letterkunde nagenoeg het rijk alleen te hebben. Maar terwijl diens late werk, over de proloog van *Van den vos Reynaerde*, door collega's als een huldegave tot een boek werden gebundeld (1953), effende in Amsterdam een volgende generatie het pad voor een vernieuwde omgang met de *Reynaert* en het vak, in de persoon van W.Gs Hellinga. Hij was een man van meerdere neerlandistische werelden: als taalkundige [zie daarover p. 29] en filoloog in een zeer brede zin, met zo verscheiden publikaties als een artikel over steeninscripties uit de Caraïben en een boek waarin betoogd werd dat de *Nachtwacht* de verbeelding is van de openingsscène van de *Gysbrecht*. Maar bij alle variatie – Hellinga was meer een man van geniale vlagen dan van zitvles – kent zijn werk een onmiskenbaar brandpunt in de fascinatie voor de feitelijke bronnen: handschriften, drukken, autografen en kopij van de historische Nederlandse letterkunde. Geïnspireerd vanuit de angelsaksische bibliologie (vooral ontwikkeld voor en door de Shakespearestudie), verrijkte Hellinga de neerlandistiek met edities en studies die recht deden aan het bijzondere karakter van de literaire overlevering van het verleden, en waarin bijvoorbeeld oog was voor de veelvormige tekstvarianten die historische letterkunde – maar bijvoorbeeld ook de poëzie van Nijhoff – eigen zijn. Met deze nadruk op de bronnen kan Hellinga met recht worden beschouwd als wegbereider voor de codicologie, de boekgeschiedenis en de editietechniek waarvan de tegenwoordige letterkundige neerlandistiek zo sterk doortrokken is.

Wel heeft het enige tijd geduurd alvorens deze impulsen over een breed front doorwerkten. Gedurende de jaren zestig en zeventig had het imago van de filoloog – bij Hellinga een erepredikaat – voor menigeen de stoffige trekken van een deerniswekkende prikkebeen. Met alle respect dat men de toen vigerende scholen van *Merlyn* en theorievorming kan toedragen – de eerste wel beduidend meer dan de tweede, als we Ton Anbeek goed begrijpen –, voor studie van historische Nederlandse teksten zijn ze geen van beide erg profijtelijk geweest. De theoriezoekers hadden aan de complexiteit van de moderne literatuur al zozeer de handen vol, dat het voor hen volstrekt onbegonnen werk was om te speuren naar een

literaire theorie die ook nog eens voor oude tijden op zou gaan. Het boek *Literatuurwetenschap, grondslagen van een theorie van het literaire werk* (1970) van Frank Maatje – destijds bijbel, tien jaar later al door niemand meer gelezen – ontbeerde elke historische dimensie, en hetzelfde gold voor heel de tekstgrammatica van Teun A. van Dijk.

Ook het tijdschrift *Merlyn*, hoezeer gecharmeerd van fijnzinnig interpretatief fileren, ging nagenoeg volledig aan de oude literatuur voorbij. Waarschijnlijk komen in die kringen zijn voorliefde voor gelaagde literaire kunstwerken met complexe structuren beter botvieren op Lucebert en Hamelink dan op Egidius en *Karel ende Elegast*. (Al had men natuurlijk aan Huygens zijn hart kunnen ophalen). En toen in de rubriek ‘Analyse en oordeel’ redacteur J.J. Oversteegen zich voor één keer waagde aan een sonnet van Hooft, kwam hem dat op een hooggespecialiseerde repliek van F.L. Zwaan te staan, wat Oversteegen op zijn beurt de smalende dupliek ‘Wir Philologen’ in de pen gaf. Men proeft daarin het sentiment dat de historische letterkunde het aan zichzelf te wijten heeft als ze afglijdt tot een marginaal bedrijf. Enigszins vergelijkbaar is de toon die de modernist Weevers aansloeg toen de jonge mediëvist Frank Willaert het waagde om een structuralistische dissertatie (onder Weevers’ leiding) over Hadewijch een voor het middeleeuwse materiaal onvoldoende geëigend interpretatiekader te verwijten.

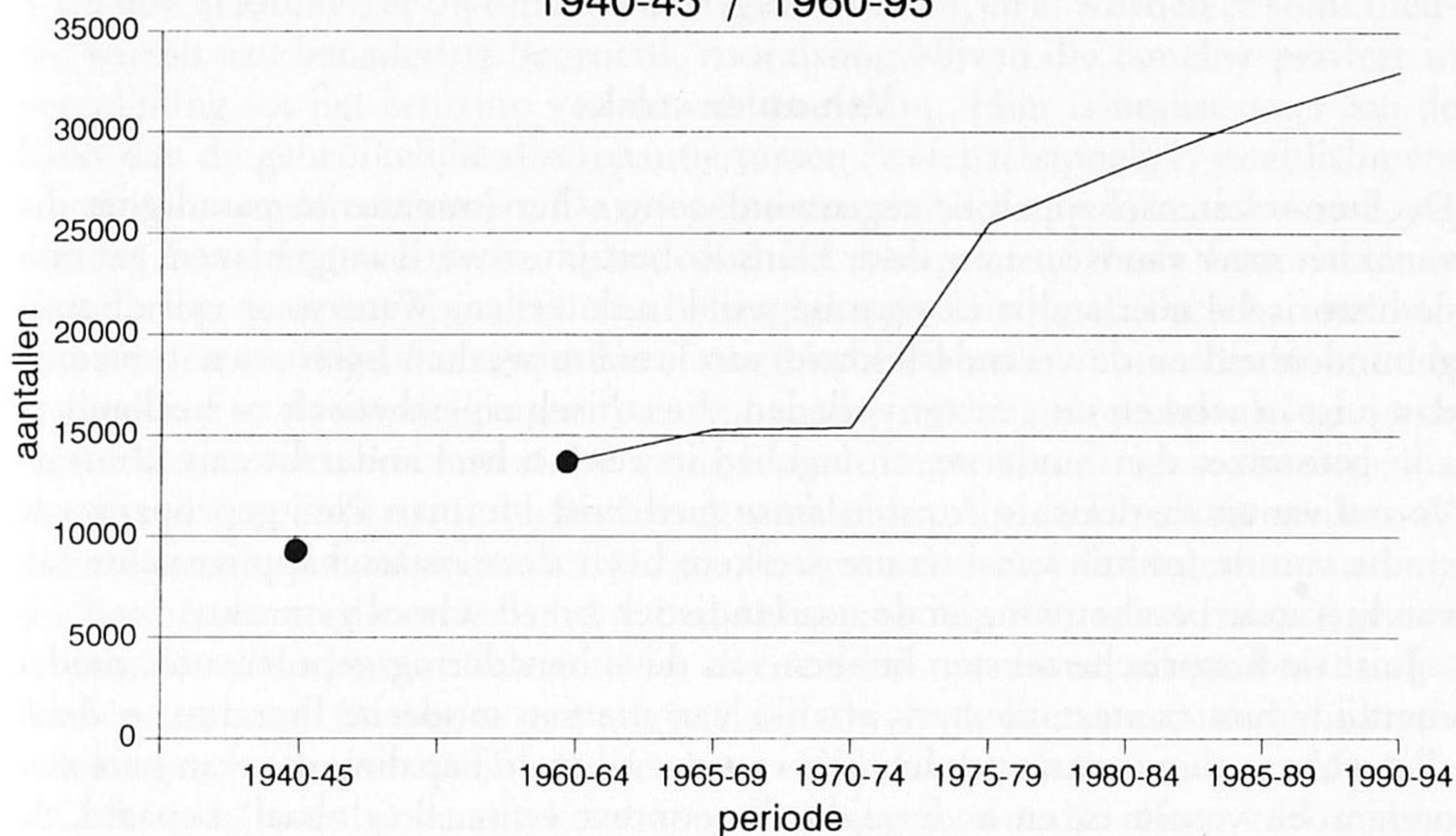
Het hoogtij van het werkimmanente paradigma was al met al niet zeer bevorderlijk voor de literaire medioneerlandistiek, al danken we er op zijn minst de zeer bijzondere dissertatie aan van Gerhardt Arendt over de structuur van *Van den vos Reynaerde*. Maar de op moderne leest geschoeide structuuranalyses van Arthurromans zoals *Moriaen* en *Ferguut* hielden toch iets geforceerds, terwijl het initiatief om de liederen in het *Antwerps liedboek* te classificeren volgens hun vertellersperspectief, weliswaar een interessante poging was om de traditionele etiketteringen van meilied, ballade en wat dies meer zij te herijken aan het modernistisch apparaat, maar toch weinig navolging gevonden heeft. Modernistiek en mediëvistiek hadden elkaar minder te bieden dan de eerste soms pretendeerde en de tweede soms hoopte. Maar andere tijden zouden weldra komen.

Zonder die kering van het tij monocausaal te willen duiden, moet worden vastgesteld dat het vooral aan het baanbrekende werk van de Utrechtse hoogleraar W.P. Gerritsen te danken is dat de medioneerlandistiek sedert de jaren zeventig een nieuwe bloei bereikt heeft. Als student van W.A.P. Smit (zie over hem p. 83) werd hij sterk aangetrokken door de middeleeuwse periode waaraan Smit – volbloed Renaissancist – in onderwijs en onderzoek heel weinig aandacht schonk. Daarbij koos hij wel voor een benaderingswijze waarop Smit patent had: de studie van de volkstalige literatuur onder de invalshoek van de (Latijnse) retorica en ars poetica, de regels van de kunst waaraan de literatuur in het betrokken tijdvak diende te beantwoorden, en die op hun beurt de verwerking waren van het Antieke gedachtengoed terzake. In Gerritsens proefschrift uit 1963 werd aldus een brug geslagen tussen de stijl van Middelnederlandse (epische) dichters, en meer speciaal hoe zij Oudfranse bronteksten bewerkten, en onderwijs in de Latijnse grammatica en retorica binnen de middeleeuwse school.

Door Middelnederlandse letterkunde zo nadrukkelijk in een driehoek te

publicaties neerlandistiek

1940-45 / 1960-95

Afb. 3 Aantallen publicaties op het gebied van de medio-neerlandistiek 1800-2000. (Copyright Stichting NLCM)

betrekken met Latijn en Frans (en de daarmee verbonden vakgebieden) zette Gerritsen, retrospectief gezien, een stap die voor de vakontwikkeling nadien zeer karakteristiek zou blijken, en die zich kort laat samenvatten als de transformatie van neerlandicus tot mediëvist. Natuurlijk was ook vroeger al de internationale context van de Middelnederlandse letterkunde in beschouwing genomen: mannen als Jonckbloet en Van Mierlo bijvoorbeeld waren kind aan huis in het Oudfranse patrimonium. Maar misschien viel het te wijten aan het onmiskenbaar chauvinisme dat hun literairhistorisch werk bezielde, dat zij moeite hadden gehad om de relatie tussen Middelnederlandse en Oudfranse letterkunde in de juiste proporties te waarderen. Voor Gerritsen lijkt deze internationale inbedding van de Middelnederlandse letterkunde allesbehalve een smet op het blazen van eigenheid.

Intussen had ook Gerritsens werk een onmiskenbaar apologetische dimensie – die steeds weer neerkomt op zijn waarschuwing, de middeleeuwen niet gering te schatten: moreel noch materieel, intellectueel noch esthetisch. Vanuit deze uitgesproken liefde voor de periode, gevoegd bij zijn brede Europese oriëntatie in zowel de primaire als de secundaire literatuur en ook bezielde met een uitzonderlijk talent voor schoolvorming, kwam Gerritsen zelfs aan de wieg te staan van een bloeiende mediëvistiek in Nederland. Misschien was het nu voor het eerst dat hier te lande (studie van) het middeleeuwse tijdvak uit de schaduw kroop van Hollands Gouden Eeuw. En dit momentum werd waar het de medioneerlandistiek betrof nog eens aanzienlijk versterkt toen ontwikkelingen in de internatio-

nale literatuurwetenschap die laatste van een zekere afkeer naar een voorkeur voor historische beschouwing manoeuvreerden.

Van nu en straks

De literairwetenschappelijke tegenwind contra het immanente paradigma die vanaf het meer van Konstanz door Hans Robert Jauss werd angeblazen, gaf ook de historische neerlandistiek enorme wind in de zeilen. Want waar valt de tijdgebondenheid en de veranderlijkheid van literaire werken beter waar te nemen dan juist in werken uit een ver verleden, die ethisch en esthetisch zo heel anders zijn getoonzet dan moderne, en ingebed in een zo heel ander literair klimaat? Vooral vanuit de door de Amsterdamse mediëvist Herman Pleij gepropageerde studie van de functie van literaire werken, heeft deze maatschappijgerichte tak van literatuurbeschouwing in de neerlandistiek breed school gemaakt.

Juist de historische teksten hebben van deze benadering geprofiteerd: omdat enerzijds hun context zo sterk afwijkt van die van moderne literatuur – denk alleen al aan de rol van opdrachtgevers – dat voor de bepaling daarvan heel wat onderzoek vereist is, en anderzijds, die context eenmaal (globaal) bepaald, de literaire werken zelf dikwijls een verrassende diepte en betekenis krijgen. Het wijze adagium van Anbeek, dat de hoofdtaak van de literatuurwetenschap in wezen is om literaire teksten interessant te maken, valt voor de historische letterkunde – tenminste in ons tijdsgewricht, zo blijkt – bij uitstek te vervullen door ze in te bedden in een rijk verhaal om de literatuur heen, waarbinnen dan de tekst tot spreken wordt gebracht. Dit soort verhalen is inmiddels zo succesvol, wetenschappelijk zowel als bij een breed publiek, dat heden ten dage niet de geringste neerlandici-modernisten zich openlijk spiegelen aan wat er bij hun meer historisch georiënteerde collega's gaande is. Wie had er ook al weer een lijfspreuk over dat het kan verkeren?

Tegelijk past hierbij de erkenning, zelfs de zekerheid, dat er andere tijden zullen volgen, en dat wat momenteel zoveel élan aan de historische neerlandistiek geeft, niet altijd dominant zal blijven. In het besef dat de competenties van geschiedschrijver en voorspeller op gespannen voet staan, volgen hier toch enkele gedachten over de toekomstige vakontwikkeling. De eerste is dan, dat die toekomst zich vermoedelijk langs lijnen van geleidelijkheid zal voortbewegen, want net als Nederland zelf is de neerlandistiek geen veld voor revoluties. Soms lijkt het of dezelfde neiging tot matiging van het extreme waarmee de Nederlandse literatuur de heftige modes uit het buitenland gereciperd heeft – Romantiek, decadentisme, surrealisme en postmodernisme zijn ten onzent steeds gedempt onthaald – het vak dat deze letterkunde bestudeert onder controle houdt. Karakteristiek is dat de Nederlandstalige pendant van Hollier's uitgesproken postmoderne literatuurgeschiedenis – het handboek *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* – aanmerkelijk minder controversieel en polyperspectivisch is dan het Amerikaanse voorbeeld. Juist voor het historische gedeelte van *NL* geldt, dat het qua optiek veel convergentier blijkt dan de open opzet doet vermoeden;

klaarblijkelijk is er een brede hoofdstroom in het vak die thans de bedding van de literatuurgeschiedenis in historisch-funktionele context volgt.

En ook al klinken er bij tijd en wijle tegenstemmen, en al worden er soms nieuwe wijzen van benadering beproefd, vooralsnog blijven die tamelijk perifeer in vergelijking tot het centrum van de vakbeoefening. Hier is beslist meer aan de hand dan de gebruikelijke discrepantie tussen (wetenschappelijk) establishment en vernieuwende tendensen. De goegemeente van het vak lijkt zich voorlopig eigener beweging wel te bevinden rond het kampvuur van de historiserende benadering, waarvan nog altijd een behaaglijke gloed uitgaat. Toch kan het hier niet om een eeuwige vlam gaan. De eerste tekenen daarvan schemeren door in de gesprekken in de wandelgangen over de benadering die zoveel nadruk legt op de relatie tussen tekst en context. De vraag is dan of deze niet dreigt te ontaarden in een breed gesponnen cultuurhistorisch verhaal waarin de literatuur veeleer als illustratiemateriaal, of zelfs dat niet eens, fungeert. Er gaan dan tegenstemmen op die het betreuren dat wat als het meest karakteristieke van vak en object gezien wordt, de aandacht voor schoonheid, sfeer en stijl met name, tekort komt in het bredere verband. Of nog extremer gesteld: dat waar de literatuurhistoricus brede cultuurgeschiedenis bedrijft, de literatuur zelf kind van de rekening wordt.

Ook wie, zoals ondergetekende, van mening is dat dit effect veel minder onontkoombaar is dan het wel eens wordt voorgesteld, zal dienen te erkennen dat de op zichzelf begrijpelijke relativering van antiquarische concepten zoals "eeuwige schoonheid" en dergelijke meer, inmiddels wel is doorgeschooten in een weerstand tegen elk kwalitatief oordeel die bepaald niet enkel door het verleden zelf wordt opgelegd. Zou het bijvoorbeeld louter toeval zijn dat een flink deel van de meest kanonieke Middelnederlandse literatuur – denk aan de *Reinaert*, *Karel ende Elegast*, maar ook aan Ruusbroec en de Maerlant van de *Strofische gedichten* – aantoonbaar ook al in de Middeleeuwen zelf tot de meest gevierde en gereciperde teksten hoorden? Misschien zal de bundel die in 1996 verscheen onder de karakteristieke titel *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van Middelnederlandse teksten* op termijn voorbode blijken te zijn van iets als een esthetisch reveil binnen de vakbeoefening. Zeker indien binnen het literatuuronderwijs op de middelbare school de zgn. tekstervaringsmethoden veld zouden winnen, zou te verwachten zijn dat een toekomstige generatie zich minder zal schikken in de mate waarin de huidige vakbeoefening zich met een beroep op historiciteit van elk oordeel verre houdt – zeker als men beseft dat bij dit alles toch wel degelijk persoonlijke preoccupaties blijven meespelen, en het dus allemaal zo objectief niet is wat er historisch blinkt. In dat geval zou bovendien de studie van historische letterkunde wel weer eens terrein kunnen verliezen aan de meer moderne, want het lijkt onvermijdelijk dat eigentijdse teksten meestal een meer direct appèl naar het subject doen uitgaan dan stemmen uit een ver verleden.

Epiloog

Zoals hierboven het bestek werd uitgezet, verlopen de hoofdontwikkelingen in dit vak dikwijls langs een patroon van (behoedzame) actie en reactie, waarbij het ene paradigma – minder pretentiefus gezegd: mode – na verloop van tijd bijna vanzelf een tegenbeweging lijkt op te roepen. Ook in dit opzicht spiegelt zich literatuurwetenschap aan de literatuur zelf: bedenk hoe in de literatuurgeschiedenis van Anbeek de poetische polemiek de lijn van het verhaal bepaalt. Het is misschien ook niet zo vreemd dat zo'n op het eerste oog wat onvolwassen heen-en-weer als dominant patroon verschijnt. De keuze aan benaderingen is in het oneindig facettenrijke domein van de cultuur nu eenmaal zo veelzijdig, dat elke optie onherroepelijk onder fundamentele beperkingen gebukt gaat. Bij de diepgravende werkimmanente analyse komt bijvoorbeeld de context van de literatuur tekort, en omgekeerd. Van daaruit valt goed te begrijpen dat na verloop van tijd de blinde vlekken of eenzijdigheden van een benaderingswijze zo gaan klemmen, dat men gaat omzien naar een invalshoek die juist het volle licht laat vallen op wat tevoren in de schaduw bleef. Het is trouwens zeker niet alleen een karakteristiek van de neerlandistiek dat zij methodisch nogal pendelt: zo is het laatste grote boek van een der meesters uit de prestigieuze geschiedwetenschappelijke *Annales*-school, Jacques le Goff, een twee vuisten dikke biografie van de Franse koning Lodewijk de Heilige, en als zodanig een volmaakt exemplaar van het genre van de politieke biografie van wereldleiders waartegen de *Annales* zich in het begin juist afzette.

Naast deze interne dialectiek, sturen ook invloeden van buitenaf de discipline van de historisch-letterkundige neerlandistiek. In de begintijd was het bovenal de historische taalkunde in de geest van Matthias de Vries die fundamenteel bepalend was voor de filologie die in de grote negentiende-eeuwse tekstedities vruchtdroeg. Naarmate sedertdien de literaire analyse meer gestalte kreeg, kwam vaker wisselwerking tot stand – soms parallel, maar soms ook tegengesteld – met de aanpalende discipline der moderne letterkunde. De laatste jaren is vooral ook de geschiedwetenschap nadrukkelijk binnen de literaire mediëvistiek aanwezig, en is in algemene zin het binnen-neerlandistisch diachrone kader – zeg: van Veldeke via Vondel naar Vestdijk – verruild voor een meer synchrone, periodegewijze oriëntatie. De hedendaagse kenners van, pakweg, Jacob van Maerlant zijn doorgaans beter thuis in de Arthurromans van Chrétien de Troyes dan in het werk van Bredero en Hooft. Niet te ontkennen valt dat deze ontwikkeling van zowel synchronisering als internationalisering de medioneerlandistiek veel nieuwe vergezichten heeft geschonken, die zelfs in menig opzicht als historisch perspectief op een zo polyglotte periode als de middeleeuwse adequater zijn dan het door negentiende-eeuwse nationale kaders opgelegde blikveld van de eigen taal en identiteit. De laatste tijd wordt zelfs openlijk de vraag gesteld of een concept “Nederlandse literatuur” voor de Middeleeuwen wel zo'n zinnige grondslag biedt. En waarom zou men dan eigenlijk nog een Nederlandse literatuurgeschiedenis van de Middeleeuwen willen schrijven?

Maar hoezeer daarmee ook de studie van de Middelnederlandse letterkunde deel

is gaan uitmaken van een internationaal bedrijf, voor afscheiding van de medio-neerlandistiek hoeft niet werkelijk te worden gevreesd. Daartoe vormt de aloude navelstreng die dit vak verbindt met de klassieke studie Nederlandse taal- en letterkunde, en van daaruit met aandacht voor de moedertaal op school en in de Nederlands sprekende wereld, eenvoudig een veel te essentiële voedingsbron. En bovendien zijn er zeer sterke binnenwaartse krachten die aan het vak cohesie en identiteit verlenen. Die hangen zowel samen met object als met methode: de kanon van de Middelnederlandse letterkunde waarom het vak blijft draaien, en die sedert de pionierstijd *grosso modo* vastligt, en de plechtankers der filologie – het ongeëvenaarde *Middelnederlandsch woordenboek*, de dikwijls nog altijd maatgevende edities in de *Bibliotheek der Middelnederlandsche letterkunde*, enzovoort – waarop ook de modernste medioneerlandicus voortdurend teruggrijpt.

Natuurlijk worden er, gelukkig, op gezette tijden nieuwe bronnen aangeboord en nieuwe invalshoeken geopend. Maar al die vernieuwing neemt niet weg dat er een ongebroken lijn loopt tussen Jonckbloet en nu. Vaak is het zelfs opvallend hoe moderne inzichten al in de kern, of haast terloops, bij verre voorgangers zijn aangestipt: zo pleitte De Vooys aan het begin van deze eeuw reeds voor de publieks- en lezersgerichte benadering der Middelnederlandse letterkunde die in dit fin de siècle dominant zou worden. Anderzijds kunnen de inzichten ook rap wisselen, met als meest frappante voorbeeld binnen de historisch-letterkundige neerlandistiek twee recente dissertaties, en nog wel onder de aegis van dezelfde wijze promotor, die met hetzelfde vuur pro en contra Marnix' auteurschap van het *Wilhelmus* pleiten.

Of bij dit alles nog wel sprake is van wetenschappelijke vooruitgang in positivistische zin, kan hier niet in den brede worden nagegaan, maar lijkt toch niet voor twijfel vatbaar. En niet alleen omdat het goede oude permanent beschikbaar blijft, en hooguit vergezelschap wordt door nieuwe publikaties. Er is meer gaande dan een louter cumulatief effect, want er is ook wel degelijk sprake van verbreding, verscherping en verdieping van tal van inzichten – al verloopt dit proces beslist niet lineair, en zijn er tal van vitale kwesties die nog altijd niet tot klaarheid zijn gebracht. Als uitvloeisel daarvan zou van een literatuurgeschiedenis zoals Jonckbloet die schreef, inmiddels nagenoeg geen bladzijde ongewijzigd kunnen worden herdrukt, en dat echt niet alleen omdat de stijl ervan gedateerd is. Er zit, kortom, nu al meer dan anderhalve eeuw volop voort- en vooruitgang in dit vakgebied – een passend optimistisch slotakkoord voor deze jubileumbijdrage, zolang men zich maar realiseert dat die vergankelijkheid ook geldt voor alle pagina's die tegenwoordig met zoveel élan worden geproduceerd, dit inclusief de bladzijden die de lezer hiermee uit heeft.

Bibliografische aantekeningen

De auteur is dank verschuldigd aan drs. Ingrid Biesheuvel voor ondersteunende nasporingen.

In 1989 publiceerde het tijdschrift *Literatuur* een themanummer over de geschiedschrijvers der Nederlandse literatuurgeschiedenis, waarin o.m. portretten van Jonckbloet, Te Winkel, De Vooy en Van Mierlo. Zie over de vakgeschiedenis vóór Jonckbloet m.n. Gerritsen 1991 en daar genoemde lit. Een echte biografie van Jonckbloet is een groot desideratum; voorlopig kan men terecht bij het rijkelijk vooringenomen portret in Brom 1944. Ook Van Mierlo zou een grote biografie verdienen.

Zie over de in dit stuk terloops genoemde figuren nader in Van Oostrom 1992 (Heeroma), Duits 1992 (Strengholt), Gerritsen 1988 (Draak), Van Oostrom 1996 (De Bruin en De Vooy), alsmede in breder verband Gerritsen 1995. De bedoelde polemiek in *Merlyn* verscheen in jaargang 4, 1966; de discussie tussen Weevers en Willaert in *Spiegel der letteren* 19, 1977.

Dat *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* aanzienlijk minder postmodern van geest is dan het Amerikaanse voorbeeld, is beklemtoond in de reeks recensies die van dit boek verschenen in *De nieuwe taalgids* 1993-1994; zie m.n. Mertens en Willaert 1994. Voor de discussie omtrent het cultuurhistorische paradigma zie bijv. Pleij 1991 en Gerritsen 1991. De bundel *Tegendraads genot* verscheen onder redactie van K. Porteman e.a. Sceptis tegen het concept Nederlandse literatuurgeschiedenis werd voor de middeleeuwse periode geuit door Frank Willaert op de door de Taalunie belegde studiedag in januari 1997 (publicatie te verschijnen); zie ook Willaert 1992. Contraire proefschriften over het *Wilhelmus* zijn Den Besten 1983 en Maljaars 1996.

Literatuurlijst

- Besten, A.C., *Wilhelmus van Nassouwe: het gedicht en zijn dichter*, Leiden: Nijhoff, 1983.
- Brom, G., *Geschiedschrijvers van onze letterkunde*, Amsterdam, [1944].
- Duits, H., [Levensbericht van] Leendert Strengholt, in: *Jaarboek Maatschappij der Nederlandse letterkunde* 1992, 144-159.
- Gerritsen, W.P., De plaats van Maartje Draak in de neerlandistiek, in: D.R. Edel e.a. (red.), *Monniken, ridders en zeevaarders. Opstellen over vroeg-middeleeuwse Ierse cultuur en Middelnederlandse letterkunde*, Amsterdam: De Prom, 1988, 91-95.
- Gerritsen, W.P., "De lust voor dezen studietak". De medioneerlandicus en zijn publiek, in: F.P. van Oostrom e.a., *Misselike tonghe. De Middelnederlandse letterkunde in interdisciplinair verband*, Amsterdam: Prometheus, 1991, 171-187.
- Gerritsen, W.P., C.G.N. de Vooy en de explosie van de neerlandistiek, Utrecht, 1995.
- Maljaars, A., *Het Wilhelmus: auteurschap, datering en strekking*, Kampen: Kok, 1996.
- Mertens, Th. en F. Willaert, Postmoderniteit als redmiddel, in: *De nieuwe taalgids* 87 (1994), 97-106.
- Oostrom, F. van, Heeroma, *Gruuthuse* en de grenzen van het vak, in: *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*, Amsterdam: Prometheus, 1992, 237-251.
- Oostrom, F. van, De verzuiling voorbij? Middelnederlandse religieuze literatuur tussen affectie en distantie, in: *Literatuur* 13 (1996), 262-270.
- Porteman, K. e.a., *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*, Leuven: Peeters, 1996.
- Willaert, F., Inleiding. Middelnederlandse lyriek in context, in: *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen*. Amsterdam: Prometheus, 1992, 9-26.